

History & Culture

تاریخ و فرهنگ

Vol. 51, No. 1, Issue 102

سال پنجاه و یک، شماره ۱، شماره پیاپی ۱۰۲

Spring & Summer 2019

بهار و تابستان ۱۳۹۸، ص ۱۴۸-۱۱۷

DOI: <https://doi.org/10.22067/jhc.v51i1.83595>

سکه‌های دارالضرب طاوس در آبرقوه*^۱

دکتر محمدجعفر اشکواری^۱

استادیار تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه زنجان

Email: ashkevari@znu.ac.ir

دکتر سید علی علوی نیا ابرقویی

پژوهشگر تاریخ

Email: alialavinia@yahoo.com

فاطمه السادات علوی نیا ابرقویی

پژوهشگر تاریخ

Email: fsa28.fsa28@gmail.com

نازنین براتی

پژوهشگر تاریخ

Email: nbarati@gmail.com

چکیده

توجه ایلخانان مغول (حک: ۶۵۳-۷۳۶ق) به مسیرهای بازرگانی و احیای ساختار اقتصادی رشد و رونق تجاری را به همراه داشت. در این ساختار جدید آبرقوه (آبرقوه) در مسیر راه‌های ارتباطی عراق عجم با فارس، شبانکاره، کرمان، خراسان و خوزستان قرار می‌گرفت و به همین دلیل، وارد عرصه رقابت‌های سیاسی و اقتصادی شد. در چنین وضعی دارالضرب این شهر با نام طاوس برآمد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد ضرب سکه در این دارالضرب از اوایل دوره ایلخانان آغاز شد و تا اوایل دوره صفوی ادامه یافت. سکه‌های دارالضرب طاوس تک فلزی نبود و سکه‌های طلا، نقره و مس با عناوین «طاوس»، «مدینه طاوس» و «آبرقوه» در آن ضرب می‌شد. طرح، نوشته‌ها و مضامین مذهبی پشت و روی سکه‌ها متناسب با نظام پولی حاکم در هر یک از سلسله‌ها تغییر می‌یافت و از همین روست که مضامین شیعی و سنی، خط فارسی، عربی، اویغوری و چینی در این سکه‌ها دیده می‌شود.

کلیدواژه‌ها: آبرقوه (آبرقوه)، دارالضرب طاوس، طاوس الحرمین، سکه‌های مغولی و تیموری.

*. تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۰۷/۱۵، تاریخ تصویب نهایی: ۱۳۹۸/۱۱/۰۱.

۱. نویسنده مسئول

Coins Made by Tavous Mint in Abarkouh (Abarquh)

Dr. Mohammad Jafar Ashkevari (Corresponding Author)

Assistant Professor of History and Civilization of Islamic Nations, Zanjan University

Dr. Seyed Ali Alavinia Abarghuei

Researcher in History

Fatemeh al-Sadat Alavinia Abarghuei

Researcher in History

Nazanin Barati

Researcher in History

Abstract

The Mongol Ilkhanids' (653-736 AH) emphasis on commercial routes and the revival of the economic structure led to business growth and prosperity. Under this new structure, Abarkouh (Abarquh) was placed on the route of Iraq's communication paths with Fars, Shabankareh, Kerman, Khorasan and Khuzestan, and was therefore put on the political and economic map of that time. Under these circumstances, a mint called Tavous was established in this city. According to the findings of this study, the coinage in this mint started in the early Ilkhanid period and continued until the early Safavid period. The coins in Tavous Mint were not made of mono metal, but rather forged with gold, silver and copper coins with labels such as "Tavous", "City of Tavous" and "Abarquh".

The designs, inscriptions, and religious themes on both sides of the coins altered in accordance with the monetary system utilized in each dynasty. For this reason, it is not strange to see Shiite and Sunni themes as well as Persian, Arabic, Uighur and Chinese scripts on these coins.

Keywords: Abarkouh (Abarquh), Tavous Mint, Tavous al-Haramin, Mongolian and Timurid coins

مقدمه

ابرکوه (ابرقوه)^۱ از شهرهای کهن ایران در دوره اسلامی و تا آغاز دوره ایلخانان چندان مورد توجه قرار نداشت؛ اما به دلیل توجه عمومی مغولان به تجارت و امنیتی که در این زمینه به وجود آوردند، جاده‌های تجاری بار دیگر رونق گرفت و شهرهای مجاور این مسیرها از جمله ابرکوه نیز وارد عرصه رقابت‌های سیاسی و اقتصادی شدند. قرار گرفتن ابرکوه در مسیر راه تجاری و امنیت موجود در آن سبب شد تا این شهر به‌عنوان یکی از مراکز ضرب سکه انتخاب شود و شهرت و اوقاف مقبره طائوس الحرمین، نیز باعث شد تا نام آن بر سکه‌ها ضرب شود. دارالضرب طائوس در ابرکوه را می‌توان یکی از دارالضرب‌های مهم در سده‌های هفتم تا دهم هجری در ایران دانست که به‌رغم حوادث گوناگون توانست به فعالیت خود ادامه دهد و تداوم ضرب سکه در طائوس نشان از توجه حاکمان و سلاطین به آن دارد؛ اما با تشکیل حکومت صفوی و انزوای تدریجی دروایش و صوفیه و همچنین انتخاب اصفهان به‌عنوان پایتخت، اهمیت و جایگاه ابرکوه تحت الشعاع قرار گرفت و به تدریج این شهر از رونق پیشین فاصله گرفت و دارالضرب طائوس نیز از میان رفت.

در پژوهش‌هایی که درباره سکه در ایران دوره اسلامی به‌ویژه دوره مورد مطالعه (۶۵۴-۹۳۰ق) انجام گرفته، به‌صورت پراکنده از سکه‌هایی گفته شده است که در ابرکوه ضرب شده‌اند؛ اما درباره دارالضرب طائوس و سکه‌های آن پژوهش مستقلی به چشم نمی‌خورد. به‌عنوان نمونه، عقیلی که ابرکوه را یکی از مراکز ضرب سکه دانسته، درباره دارالضرب طائوس و اوضاع سیاسی و اقتصادی ابرکوه مقارن فعالیت دارالضرب مطلبی نگفته است.^۲ این موضوع درباره آثار علیزاده مقدم^۳ و علی اکبر سرافراز و فریدون آورزمانی^۴ نیز صادق است. از میان پلر، دیلر و علاءالدینی که از ضرب سکه در دارالضرب طائوس سخن گفته‌اند، پلر از نقش و قدرت طریقت‌های صوفیه (درویش) در ضرب سکه در شهرهایی مانند ابرکوه و کازرون مطالبی آورده^۵ که دیلر نیز به آن استناد کرده است.^۶ در این میان، فقط علاءالدینی نمونه‌هایی از

۱. برای اطلاع بیشتر از وجه تسمیه، پیشینه و تاریخ ابرکوه نک: علی رفیعی علامرودشتی، «ابرقوه» در *دایرةالمعارف بزرگ اسلامی* (تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۴ش)، ۵۵۹-۵۶۲؛ سیدعلی علوی‌نیا ابرقویی، *تاریخچه آل طباطبایا و شرح سادات ابرکوه* (یزد: اندیشمندان یزد، ۱۳۹۲ش)، ۱۴-۷.

۲. عبدالله عقیلی، *دارالضرب‌های ایران در دوره اسلامی* (تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۷۷ش)، ۵۹.

۳. حمیدرضا علیزاده مقدم، *پژوهشی در سکه‌های الجایتو، هشتمین ایلخان مغول* (تهران: پازینه، ۱۳۸۸ش)، ۴۳-۴۴.

۴. علی اکبر سرافراز و فریدون آورزمانی، *سکه‌های ایران* (تهران: سمت، ۱۳۸۰ش)، ۲۱۷.

۵. Sheila S Blair, "the coins of the later ilkhans: mint organization, regionalization, and urbanism" *Museum Notes*, vol. 2 (American Numismatic Society, 1982), 226-8.

۶. Ömer Diler, *Ilkhans: Coinage of the Persian Mongols* (Istanbul: Bilknet University, 2006), 24.

سکه‌های ضرب طاوس را معرفی^۱ و فقط در پاورقی اشاره‌ای به دارالضرب کرده است.^۲ با توجه به ضرورت بحث، پژوهش حاضر به دو موضوع مهم که در پژوهش‌های پیشین مورد غفلت واقع شده، پرداخته است: معرفی ابرکوه به‌عنوان جایگاه دارالضرب طاوس و بررسی و تحلیل سکه‌های دارالضرب این شهر که بیش‌تر آن‌ها در مجموعه شخصی^۳ نگه‌داری می‌شوند و تاکنون معرفی نشده‌اند.

تصویر شماره ۱. مقبره طاوس الحرمین (کنار، آثار ایران، ج ۳، ۴، بخش دوم، ۲۴۰)

دارالضرب طاوس

از دوره ایلخانان بر سکه‌های ضرب ابرکوه اصطلاح طاوس دیده می‌شود. طاوس الحرمین لقب یکی از مشایخ و شخصیت‌های معروف تصوف به نام ابوالخیر حبشی (د. ۴۲۰ ق) بود. نامش اقبال، لقبش طاوس الحرمین،

کنیه‌اش ابوالخیر، از ارادتمندان ابوالحسین سیروانی بود. شیخ او خود از صحبت جنید بغدادی (د. ۱۹۱ ق) بهره برده بود. نام وی در *نصحات الانس* آمده است.^۴ شهرت مقبره وی در ابرکوه به‌گونه‌ای بود که حمدالله مستوفی در وصف ابرکوه ابتدا از آن سخن گفته است.^۵ در کنار مقبره طاوس الحرمین، مجموعه بناهایی قرار داشت که بر اساس کتیبه بنا، مدفن حسن بن کیخسرو بن منصور بن ابی‌بکر (د. ۷۱۸ ق) و دخترش بی‌بی عاتشه ملکه خاتون بود^۶ (تصویر شماره ۱). پس از تخریب مجموعه طاوس،^۷ بنای کوچکی که اتاق قبر طاوس الحرمین بود تا چند سال باقی ماند؛ اما به تدریج و با گسترش بی‌رویه ساخت‌وساز در اطراف

۱. بهرام علاء‌الدینی، سکه‌های ایران دوره گورکانیان (تیموریان) (تهران: پازینه، ۱۳۹۷ش)؛ سکه‌های ایران: از انقراض ایلخانان مغول تا استیلای تیمور گورکان (تهران: برگ نگار، ۱۳۹۶ش). (برای آگاهی از ارجاعات، نک: ادامه مقاله).

۲. علاء‌الدینی، سکه‌های ایران دوره ایلخانان مغول (تهران: برگ نگار، ۱۳۹۷ش)، ۱۲۷.

۳. در این پژوهش از سکه‌های مجموعه شخصی دکتر سیدعلی علوی‌نیا ابرقویی و فاطمه‌السادات علوی‌نیا ابرقویی استفاده شده است.

۴. عبدالرحمن بن احمد جامی، *نصحات الانس من حضرات القدس* (هند: کلکته، بی‌تا)، ۲۳۹-۲۴۰؛ نیز نک: ابراهیم قیصری، «فرهنگواره القاب و عناوین بزرگان و مشایخ صوفیه»، *جستارهای ادبی*، ش ۶۵ (بهار ۱۳۶۳): ۱۲۵-۱۲۶.

۵. حمدالله مستوفی، *نزهة القلوب*، به کوشش محمد دبیرسیاقی (قزوین: حدیث امروز، ۱۳۸۱ش)، ۱۲۲.

۶. *آثار ایران*، ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم، ۳-۴، بخش دوم (مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۱ش)، ۲۳۲.

۷. این مجموعه در سال ۱۳۱۸ش به دستور بخشدار وقت ابرکوه تخریب شد (سیدعلی مدرس‌زاده ابرقویی، *شناخت ابرقو و قلعت آن* (اصفهان: خدمات فرهنگی جهاد دانشگاهی، ۱۳۷۷ش)، ۱۹۰).

مقبره، اکنون قبر طاوس الحرمین در داخل کتابخانه تکیه محله طاوس در منطقه نظامیه ابرکوه قرار دارد. این محله از قدیم الایام محل سکونت دراویش بود و امروز به محله درویش‌ها هم شهرت دارد. مزار طاوس اوقاف فراوانی داشت که در بقایای کتیبه سردر مسجد بیرون ابرکوه^۱ هنوز نام طاوسییه و برخی از اوقاف مشهود است^۲ (تصویر شماره ۲).

تصویر شماره ۲. کتیبه سردر مسجد بیرون در ابرکوه (منبع: نگارندگان)

اطلاع دقیقی درباره آغاز ضرب سکه در ابرکوه در دست نیست. برخی از وجود دارالضرب در ابرکوه پیش از دوره ایلخانان سخن گفته‌اند.^۳ در جست‌وجوی سکه‌های ضرب ابرکوه، سکه‌ای از ابوجعفر علاءالدوله محمد بن رستم دُشمَنَزَار (دُشمَنزِیَار) (د. محرم ۴۳۳ق) به دست آمده است. این سکه مربوط به زمان حضور خواهرش ناز و شوهر خواهرش امیر عمیدالدین شمس الدوله علی هزار اسب در ابرکوه است که گنبدی عالی به نام آن‌ها ساخته شده است. جنس این سکه از نقره است و ۳/۴۰ گرم وزن و ۲۸ میلی‌متر قطر دارد. در روی سکه و درون دایره مرکزی به خط کوفی تزئینی چنین نوشته شده است: «ظفر/ لا اله الا الله/ محمد رسول الله/ القادر بالله/ محمد». در حاشیه سکه، سال و محل ضرب نقر شده است: «بسم الله ضرب هذا الدرهم بافرقویه^۴ سنة عشر و اربع مائه». [۴۱۰ق]. دایره‌ای حاشیه‌های روی سکه را در برگرفته است و در نهایت دایره‌ای متشکل از دوایر کوچک تزئینی قرار دارد که چهار گره به سمت بیرون در

۱. برای آگاهی از متن و وضع کتیبه نک: احمد زارع ابرقویی، «ضرورت مرمت کتیبه سردر ورودی مسجد بیرون ابرکوه»، چیدمان، سال چهارم، ش ۱۰ (تابستان ۱۳۹۴): ۸۷-۸۵.

۲. امیرحسین کریمی، «بازخوانی اسناد تاریخی پیرامون سردر نظام‌الملکی ابرکوه»، هنر و معماری: پژوهش هنر دانشگاه هنر اصفهان، سال دوم، ش ۴ (پاییز و زمستان ۱۳۹۱): ۵۱-۴۹.

۳. مهدی یاراحمدی، «سکه‌های دوره مغول»، رشد آموزش تاریخ، ش ۳۸ (بهار ۱۳۸۹): ۴۲.

۴. قوچانی و رضایی باغبیدی محل ضرب را «آبرقویه» (عبدالله قوچانی، بررسی کتیبه‌های بناهای یزد (تهران: پژوهشکده زبان و گویش، ۱۳۸۳ش)، ۳۰؛ حسن رضایی باغبیدی، سکه‌های ایران در دوره اسلامی از آغاز تا برآمدن سلجوقیان (تهران: سمت، ۱۳۹۳ش)، ۵۴۵ و شریعت‌زاده «آبرقویه» خوانده‌اند (سیدعلی اصغر شریعت‌زاده، سکه‌های ایران زمین (مجموعه سکه‌های موسسه کتابخانه و موزه ملی ملک از دوره هخامنشی تا پایان دوره پهلوی) (تهران: پازینه، ۱۳۹۰ش)، ۲۱۲). در جغرافیای جهان اسلام محلی به نام آبرقویه وجود ندارد. ابن حوقل (صورة الارض، بیروت: دارصادر، ۱۹۳۸)، ۲۶۶/۲، و ابن فقیه (البلدان، بیروت: عالم‌الکتب، ۱۴۱۶ق)، ۴۱۰ حدود چهار دهه قبل از ضرب سکه، از «آبرقویه» نام برده‌اند. از این رو، شاید بتوان گفت تلفظ رایج «آبرقویه» بوده و در ضرب و به دلیل تعریب، «آبرقویه» حک شده است.

اطراف خود دارد. طرح روی سکه در پشت سکه نیز تکرار شده است. در مرکز، دایره‌ای قرار دارد که نوشته‌های آن به خط کوفی ساده عبارت‌اند از: «الله احد الله الصمد لم یلد و لم یولد ولم یکن له کفوا احد». در حاشیه علاوه بر «محمد رسول الله»، آیه ۳۳ سوره بقره نقر شده است: «ارسله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله ولو کره المشرکون».

(موزه ملی ملک، شماره سکه ۳۹۴، شماره اموال ۱۴۳).

تاکنون سکه دیگری غیر از سکه دُشمنزار ضرب ابرکوه در زمانی پیش از دوره ایلخانان به دست نیامده و سکه ضرب شده در این شهر با عنوان طاوس مربوط به دوره ارغون است (نک: ادامه مقاله) و این موضوع احتمال فعالیت دارالضرب در این شهر پیش از دوره ایلخانان را تحت الشعاع قرار می‌دهد. بنابراین، وجود مقبره طاوس الحرمین و اوقاف فراوان از دوره ایلخانان، این امکان را برای مریدان طریقت طاوس الحرمین فراهم آورده بود تا اداره دارالضرب را در ابرکوه در اختیار داشته باشند.

معرفی، بررسی و تحلیل سکه‌های دارالضرب طاوس

سکه‌های دوره ایلخانی (حک: ۶۵۴-۷۵۰ق)

ضراب‌خانه‌ها در شهرهایی فعال بود که اهمیت سیاسی یا اقتصادی درخور داشتند. دوره ایلخانان با آبادانی ابرکوه هم‌زمان است. ایلخانان پس از تثبیت قدرت خویش، در ۷۶ شهر ضرابخانه داشتند و بیش‌تر معاملات اقتصادی این دوره بر پایه مسکوکات نقره بود. سه دوره ضرب سکه ایلخانان عبارت‌اند از: ۱. ضرب سکه با شعایر و آداب و عقاید اسلامی که نوشته‌های اویغوری ندارد. به‌عنوان نمونه سکه‌های هولاکوخان. ۲. سکه‌های دوره تثبیت قدرت ایلخانان که در آن‌ها نام و القاب سلاطین مغول به اویغوری

۱. یاراحمدی، «سکه‌های دوره مغول»، ۴۲.

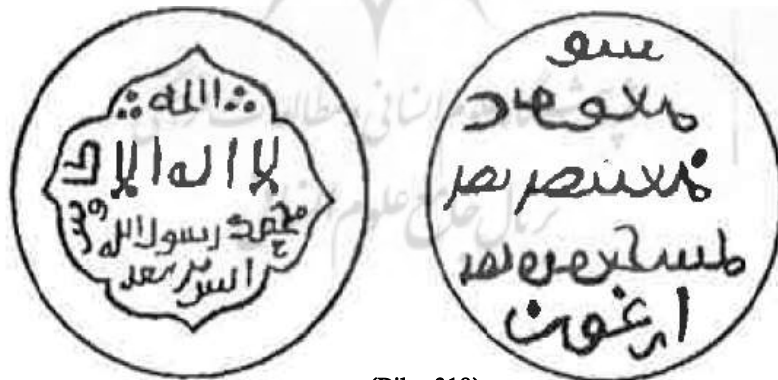
۲. دونالد ویلبر، معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان، ترجمه عبدالله فریار (تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۶۵ش)، ۱۰۰-۱۰۱.

نوشته می‌شد. به‌عنوان نمونه سکه‌های اباقا، احمد تگودار، ارغون، گیخاتو، بایدو و غازان. ۳. سکه‌های ضرب دوره سلطان محمد خدابنده (اولجایتو) به بعد که اغلب با کلمات و حروف فارسی نوشته شده‌اند.^۱

سکه‌های ضرب طاوس در دوره ارغون (۶۸۳-۶۹۰ ق)

ارغون که با اعمال زور بر عمومی خود احمد تگودار فائق آمد، متعصبانه پیرو دین بودا و دشمن مسلمانان بود؛ اما بنا بر دلایل سیاسی و عوام‌فریبی خود را پیرو دین اسلام قلمداد می‌کرد و این موضوع از شعارهای دینی منقور بر سکه‌های وی نمایان است.^۲ دیلر دو سکه ضرب طاوس را معرفی کرده است.

سکه شماره ۱: این سکه مربوط به اتابک آیش خاتون دختر سعد بن ابی‌بکر بن سعد زنگی است. ۲/۵۴ گرم وزن و ۲۱ میلی‌متر قطر دارد. بر روی سکه و درون یک طرح هندسی که با هشت قوس طراحی شده به ترتیب از بالا به پایین چنین نوشته شده است: «الله/ لا اله الا الله/ محمد رسول الله/ ابش بنت سعد». در سمت چپ نوشته‌ها محل ضرب، «طاوس»، نقر شده و در پشت سکه به خط ایغوری چنین نوشته شده است: «خاقانو، اریبا (نایب السلطنه)، ارغون، دلدک‌گولوک سن (سکه ضرب شده)، ارغون». سال ضرب سکه مشخص نیست؛ اما از دوره حکومت آیش می‌توان سال ضرب سکه را مشخص کرد. آیش خاتون به مدت ۱۱ سال (ابتدا ۶۶۲-۶۷۲ ق و ۶۸۲-۶۸۳ ق) اتابک شیراز بود.^۳ با توجه به دوره فرمانروایی ارغون (۶۸۳-۶۹۰ ق) می‌توان دریافت که این سکه در ۶۸۳ ق یعنی در آخرین سال فرمانروایی آیش خاتون و ابتدای حکومت ارغون ضرب شده است که قدیم‌ترین سکه موجود از دارالضرب طاوس به شمار می‌رود.

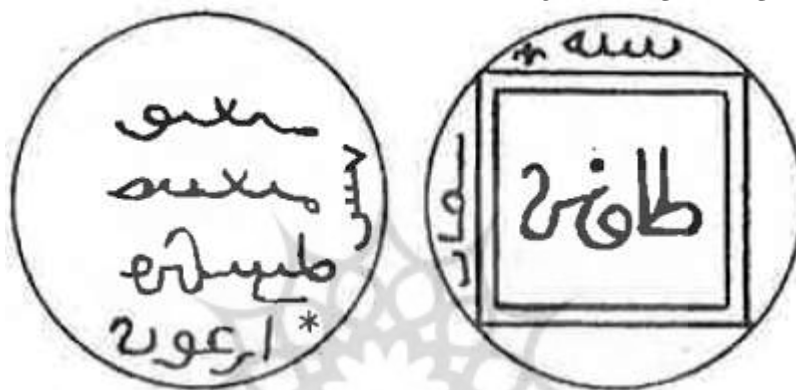
(Diler, 318)

۱. علی‌اکبر سرافراز و فریدون آوزرمانی، سکه‌های ایران (تهران: سمت، ۱۳۸۰ش)، ۲۱۶-۲۱۷.

۲. برتولد اشپولر، تاریخ مغول در ایران، ترجمه محمود میرآفتاب (تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۶۸ش)، ۸۲-۹۰.

۳. علی‌بن‌کن، «آیش خاتون» در دایرة المعارف بزرگ اسلامی (تهران: مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷ش)، ۵۷.

سکه شماره ۲: در این سکه هیچ شعار اسلامی وجود ندارد. ۱/۹۰ گرم وزن و ۱۹ میلی‌متر قطر دارد. روی سکه طرح ندارد و نوشته‌ها به خط اویغوری به ترتیب از بالا به پایین چنین است: «اریسا (نایب السلطنه)، ارغون، دلدگولوک سن (سکه ضرب شده)، ارغون». در پشت سکه دو مربع درون هم قرار دارد و محل ضرب سکه در مرکز نوشته شده است: «طاوس». در حاشیه بخشی از سال ضرب سکه «سنه ثمان ...» دیده می‌شود که می‌توان گفت این سکه در سال ۶۸۶ ق ضرب شده است.

(Diler, 309)

سکه طلای ضرب طاوس در دوره گیخاتو (حک: ۶۹۰-۶۹۴ق)

در این دوره، ایران با بحران اقتصادی مواجه و نوعی اسکناس به نام «چاو» رایج شد. طلا و نقره کمیاب و سکه هم کمتر ضرب شد. به همین دلیل سکه‌های دوره گیخاتو کمیاب است.^۱ فراوانی سکه‌های نقره در دوره ایلخانان به گونه‌ای است که درباره نظام پولی تک‌فلزی (سکه نقره) ایلخانان اختلاف نظر وجود دارد؛ اما این به معنای فقدان مطلق مسکوکات طلا نیست. ^۲ سکه طلای ضرب طاوس در ابرکوه شاهدهی بر این مدعاست.

این سکه با ۴/۷ گرم وزن و ۲۴ میلی‌متر قطر، قدیم‌ترین سکه طلای موجود از دارالضرب طاوس در دوره ایلخانی است. بر روی سکه دو دایره درون یکدیگر قرار گرفته و نوشته‌ها به خط کوفی چنین است: «الله لا اله الا الله محمد رسول الله طاوس». حاشیه‌های این سکه چندان قابل خواندن نیست. نوشته‌های پشت سکه به خط اویغوری درون دایره‌ای قرار دارد که در بین آن‌ها لقب مغولی گیخاتو، ایرنجین تورجی، نیز دیده می‌شود. قسمت‌های زیادی از حاشیه‌های پشت سکه محو شده است؛ اما بخش‌هایی از آن را

۱. عباس سرفرازی، «گرایش‌های سیاسی - مذهبی ایلخانان براساس مسکوکات ایلخانی ۶۶۵-۷۵۶ق»، پژوهش‌های تاریخی اصفهان، شماره پیاپی ۵، ش ۱ (بهار ۱۳۸۹): ۵۸.

۲. جان ماسون اسمیت، «نظام پولی دوره ایلخانان»، تاریخ اجتماعی - اقتصادی ایران در دوره مغول، ترجمه یعقوب آژند (تهران: اطلاعات، ۱۳۶۶ش): ۱۰۸-۱۱۲.

می‌توان خواند: «ضرب هذا الدينار في سنة احدى و تسعين». بنابراین، با توجه به دوره حکومت گیخاتو می‌توان گفت این سکه در سال ۶۹۱ ق ضرب شده است.

(منبع: مجموعه شخصی)

سکه و فلوس ضرب طابوس در دوره غازان (حک: ۶۹۴-۷۰۳ ق)

غازان خان برای برون‌رفت از بحران، دست به اصلاحاتی زد که «اصلاحات غازانی» نام گرفت. اصلاح نظام آشفته پولی با ابطال سکه‌های موجود، انتشار سکه جدید به نام دینار رایج و لغو سکه ممالک تابع از مهم‌ترین بخش‌های اصلاحات غازانی بود. ویژگی‌های ظاهری سکه‌های غازانی عبارت بود از «درج نام خدا و رسول بر روی آن و القاب و عناوین غازان به خط کوفی، اویغوری و چینی؛ بر روی دیگر آن، عناوین با القابی چون شاهنشاه اعظم، پادشاه اسلام، سلطان الاعظم و گاه قآن الاعادل».^۱ فقط در دوره غازان خان بود که در متن سکه‌ها از خط چینی نیز استفاده شد و شاید این موضوع بنا بر گفته رشیدالدین فضل‌الله برای جلوگیری از قلب سکه بود.^۲

سکه غازانی: این سکه نقره ۱۲/۹۲ گرم وزن و ۲۸/۶ میلی‌متر قطر دارد. در روی سکه دو طرح هندسی پنج‌ضلعی درون هم قرار دارد. نوشته‌ها به خط کوفی از بالا به پایین چنین است: «الله/ لا اله الا/ ضرب ابرقوه/ محمد رسول الله/ طابوس». طرح مرکز سکه با یک دایره احاطه شده و در حاشیه چنین نقر شده است: «سنة تسع و تسعين و ستمائه» [۶۹۹ ق]. در پشت سکه نوشته‌ها به خط اویغوری درون دایره قرار دارند. در سمت چپ، به خط چینی «سلطان» نوشته شده و در حاشیه سال ضرب سکه آمده است: «فی سنة تسع و تسعين و ستمائه» [۶۹۹ ق].

۱. محبوبه شرفی، «نظام ضرب سکه و مبادلات پولی در عصر ایلخانی»، پژوهش‌های تاریخ ایران و اسلام، ش ۱۹ (پاییز و زمستان، ۱۳۹۵): ۱۳۶-۱۳۷.

۲. رشیدالدین فضل‌الله همدانی، تاریخ مبارک غازانی، به‌کوشش کارلیان (هرنفرد: استغنی اوستین، ۱۹۴۰)، ۲۸۳.

(علاءالدینی، سکه‌های ایران دوره ایلخانان مغول، ۱۲۷)

فلوس^۱ غازانی: از دوره غازان فلوس ضرب طاوس در دست است که ۲/۳۲ گرم وزن و ۲۰ میلی‌متر قطر دارد. بر روی فلوس و درون یک دایره که با نقطه‌چین طراحی شده عبارت «طاوس» دیده می‌شود و این دایره با دو مربع احاطه شده است. به نظر می‌رسد اسامی خلفای راشدین در حاشیه نقر شده باشد. نوشته‌های پشت فلوس هم به خط اویغوری است که با نوشته‌های سکه پیشین یکی است.

(مجموعه شخصی)

۱. سکه‌های مسی را «فلس» می‌گفتند و در معاملات روزمره بیش‌تر از آن استفاده می‌کردند. فلس یا فلوس واژه‌ای عربی است که معادل فارسی آن پیشیز یا پول سیاه بود. این واژه از ابولوس (Obulus) یونانی و ابلوس (Obolus) لاتین گرفته شده است (منصوره وثیق، سیر دینار در تاریخ پولی ایران (تهران: ستوده، ۱۳۸۷ش)، ۱۵۵).

سکه‌های الجایتو (حک: ۷۱۶-۷۰۳ق)

الجایتو، ابتدا با شعایر تسنن سکه ضرب کرد و سپس با تغییر مذهب، دستور به ضرب سکه با شعار شیعی داد. سکه‌های ضرب الجایتو را از نظر شعایر مذهبی به چهار گروه تقسیم می‌کنند: گروه اول: با شعایر مذهب تسنن از شروع پادشاهی، به سال ۷۰۳ تا ۷۰۹ق؛ گروه دوم: با شعایر شیعی از سال ۷۰۹ تا ۷۱۲ق- ۷۱۳ق؛ گروه سوم: با شعایر شیعی که شروع آن از سال ۷۱۲ یا ۷۱۳ق بود و کلمات اویغوری در آن به کار نرفته بود؛ گروه چهارم: سکه‌هایی که به‌عنوان یادبود در زمان فتوح مهم ضرب شده است.^۱

سکه شماره ۱: این سکه با ۴ گرم وزن و ۲۵ میلی‌متر قطر مربوط به دوره دوم از ضرب سکه در زمان الجایتو است. نوشته‌های روی سکه درون یک دایره قرار دارند: «الله لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله طاوس». حاشیه‌ها به خط ثلث چنین است: «اللهم صل علی محمد و علی و الحسن و الحسین و علی و محمد و جعفر و موسی و علی و محمد و علی و الحسن و محمد». دایره‌ای حاشیه‌ها را احاطه کرده و آن نیز با دوایر کوچک به صورت نقطه چین تزئین شده است. پشت سکه با یک طرح هندسی که از چهار قوس تشکیل شده، تزئین شده و نوشته‌ها درون آن قرار دارند: «ضرب فی دولة المولی السلطان الاعظم مالک رقاب الامم اولجایتو سلطان غیاث الدین والدین سلطان محمد خلد الله ملکه». در این دوره سلاطین ایلخان را با القاب پرطمطراق یاد می‌کردند که «نشان از قدرت و اقتدار ایلخانان و فرهنگ پذیری آنان دارد که به جای قآن و ایلخان از سلطان و پادشاه و غیره استفاده کرده‌اند».^۲ دایره بزرگ‌تری طرح مرکزی را دربرگرفته و در آن عبارت «ضرب ابرقوه» و سال ضرب سکه آمده است: «تسع و سبعمانه» [۷۰۹ق].

(مجموعه شخصی)

۱. حمیدرضا علیزاده مقدم، پژوهشی در سکه‌های الجایتو، هشتمین ایلخان مغول (تهران: پازینه، ۱۳۸۸ش)، ۴۰-۴۳.

۲. شرفی، «نظام ضرب سکه و مبادلات پولی در عصر ایلخانی»، ۱۲۶.

سکه شماره ۲: این سکه دارای ۴/۱ گرم وزن و ۲۴ میلی متر قطر که در قلب آن به ترتیب از بالا به پایین عبارت «الله محمد رسول الله علی ولی الله» در درون یک شش ضلعی قرار دارد که آن نیز به وسیله یک شش ضلعی دیگر احاطه شده است. در انتهای عبارت‌ها اصطلاح «طاوس» دیده می‌شود. صلوات بر پیامبر (ص) و اسامی امامان شیعه حاشیه شش ضلعی را در بر گرفته است: «اللهم صل علی محمد و علی و الحسن و الحسین و علی و محمد و جعفر و موسی و علی و محمد و علی و الحسن و محمد». در پشت سکه طرح هفت ضلعی قرار دارد که هفت گره نیز در گوشه‌ها ایجاد شده است. در حاشیه و فاصله بین گره‌ها چنین نقر شده است: «ضرب فی دولة المولی السطان الاعظم مالک رقاب الامم غیاث الدنیا و الدین اولجایتو سلطان محمد خلد الله ملکه». محل و سال ضرب سکه در حاشیه متن اصلی آمده است: «ضرب ابرقوه فی شهر سنة ثلاث عشر و سبعمائه» [۷۱۳ق].

(مجموعه شخصی)

سکه‌های ابوسعید ایلخانی (حک: ۷۱۶-۷۳۶ق)

در سکه‌های این دوره کلمات اویغوری به غیر از موارد محدود از سکه‌ها حذف شد، گرایش‌های شیعی هم در نوشته‌های روی سکه‌ها دیده نمی‌شود، اغلب در حاشیه سکه‌ها اسامی ابوبکر، عمر، عثمان و علی نقر می‌شد.^۱ البته خطوط در این دوره از خط کوفی ساده که پیش‌تر رایج بود به کوفی تزئینی تبدیل شده است.

سکه شماره ۱: این سکه ۳/۸۹ گرم وزن و ۶/۲۵ میلی متر قطر دارد. در روی آن و در مرکز یک طرح هندسی هشت ضلعی درون طرح هشت ضلعی بزرگ‌تر قرار دارد با این تفاوت که قوس‌ها در این طرح هندسی، نوک‌تیزاند. نوشته مرکز سکه عبارت‌اند از: «لا اله الا الله محمد رسول الله و سلم». در سمت راست نوشته‌ها «صلی» و در سمت چپ «علیه» نقر شده است. دایره‌ای این دو طرح هشت ضلعی را در

۱. سیدجمال ترابی طباطبایی، «رسم الخط اویغوری و سیری در سکه شناسی»، موزه آذربایجان، ش ۶ (۱۳۵۱ش): ۳۷.

برگرفته و در میان آن‌ها عبارت «تبارک الذی بیده الملک و هو علی کل شیء قَدیر»^۱ نوشته شده و یک نشان حکومتی بر روی «اله» دیده می‌شود. در پشت سکه دو طرح شش ضلعی درون یکدیگر قرار دارند و در درون آن چنین نوشته شده است: «ضرب فی الدوله المولی السلطان الاعظم ابوسعید خلدالله ملکه طابوس». در حاشیه سکه چنین نوشته شده است: «ضرب ابرقوه فی سنة سبع عشر و سبعمائه» [۷۱۷ق].

(علاءالدینی، سکه های ایران دوره ایلخانان مغول، ۳۰۱)

سکه شماره ۲: این سکه ۱۰/۷۰ گرم وزن و ۲۵ میلی متر قطر دارد و طرح و نوشته‌های آن با سکه پیشین متفاوت است. نوشته‌ها در روی سکه به خط کوفی تزئینی درون یک دایره قرار دارند که دایره بزرگ‌تری آن را احاطه کرده است: «لا اله الا الله محمد رسول الله ضرب طابوس». اسامی خلفای راشدین در جهت حرکت عقربه‌های ساعت و در اطراف نوشته‌های مرکز سکه نقر شده‌اند: «ابوبکر/ عمر/ عثمان/ علی». چهار نشان حکومتی مربوط به دوره ابوسعید نیز به صورت قرینه حک شده و در انتها دوایر کوچک نقطه چین تزئینی روی سکه را در برگرفته است. در پشت سکه دو طرح پنج ضلعی درون یکدیگر قرار دارد که با دایره احاطه شده و نوشته‌ها به خط ثلث است: «ضرب فی دوله السلطان الاعظم ابوسعید بهادرخان خلدالله ملکه». در حاشیه سکه سال ضرب سکه آمده است: «سنة ثلاث عشر و سبعمائه» [۷۱۳ق].

(مجموعه شخصی)

۱. سوره ملک، آیه ۱.

سکه‌های شماره ۳: دو سکه دیگر از دوره ابوسعید موجود است که در سال ۷۲۴ق در طابوس ضرب شده‌اند. ۱۰/۷۲ گرم وزن و ۲۵/۳ میلی‌متر قطر دارند. در روی هر دو سکه مربعی درون دایره طراحی شده و به کوفی تزئینی چنین نوشته شده است: «لا اله الا الله محمد رسول الله». در حاشیه اضلاع مربع اسامی خلفای راشدین در مسیر حرکت عقربه‌های ساعت نقر شده است به گونه‌ای که نام علی در بالا قرار دارد: «ابوبکر/ عمر/ عثمان/ علی». در پشت سکه دایره‌ای درون دایره بزرگ‌تر قرار دارد و نوشته‌ها به خط ثلث چنین است: «ضرب/ السلطان ابوسعید بهادر خان خلدالله ملکه/ طابوس». در حاشیه‌ها سال ضرب سکه آم.

(مجموعه شخصی)

(علاءالدینی، سکه‌های ایران دوره ایلخانان مغول، ۴۰۲)

سکه ضرب ابرکوه در دوره آل اینجو (حک: ۷۲۱-۷۵۸ق)

در اواخر دوره ایلخانان و به دنبال ضعف دولت مرکزی، برخی از حاکمان نواحی ایران که در خدمت سلاطین ایلخانی بودند اعلام استقلال کردند که از آن جمله می‌توان به آل اینجو در اصفهان و فارس اشاره کرد. امیر جمال‌الدین شاه شیخ ابواسحاق (حک: ۷۴۳-۷۵۸ق)، مشهورترین و آخرین فرمانروای خاندان اینجو، پس از اخراج یاغی باستی از شیراز، مدت زیادی درگیر نبرد با آل مظفر بود؛ اما پیروزی قابل ملاحظه‌ای به دست نیامد و سرانجام به دست سپاهیان امیر مبارزالدین مظفری دستگیر و هنگامی که فقط ۳۷ سال داشت در ۲۱ جمادی الاول ۷۵۸ق در میدان سعادت شیراز اعدام شد.^۱

سکه ضرب ابرکوه مربوط به دوره ابواسحاق اینجو ۳/۱۷ گرم وزن و ۱۸/۸ میلی‌متر قطر دارد. بر روی سکه و درون مربع چنین نوشته شده است: «لا اله الا الله محمد رسول الله». در حاشیه نیز اسامی خلفای راشدین نقر شده است: «ابوبکر/ عمر/ عثمان/ علی». در پشت سکه دایره‌ای در مرکز سکه وجود دارد که درون آن چنین نوشته شده است: «ضرب/ المتوکل علی الله ابواسحق بن محمودشاه/ ابرقوه». در حاشیه با وجود آسیب دیدگی چنین خوانده می‌شود: «فی (سنه) ... سبعمانه».

۱. سیدعلی آل‌داود، «ابواسحاق اینجو» در *دائرةالمعارف بزرگ اسلامی* (تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۸ش)، ۱۶۱-۱۶۵.

(علاءالدینی، سکه‌های ایران از انقراض ایلخانان مغول تا استیلای تیمور گورکان، ۲۱)

سکه ضرب ابرکوه در دوره آل مظفر (حک: ۷۱۳-۷۹۵ ق)

الجایتو فرمان نگهداری راه‌های اطراف یزد از حدود اردستان تا کرمانشاهان و از هرات و مروست تا ابرکوه را با حکومت میبد به شرف الدین امیر مظفر بنیان‌گذار آل مظفر داد.^۱ سپس اداره این مناطق و حفظ راه‌ها به امیر مبارزالدین محمد (د. ۷۶۵ ق) داده شد.^۲ پس از وی، شاه شجاع به حکومت رسید که اصفهان و ابرکوه را به برادرش شاه محمود (د. ۷۷۶ ق) سپرد.^۳ عمده فعالیت آل مظفر در شیراز، یزد و کرمان بود و عنایت ویژه‌ای به ابرکوه که در واقع در میانه این سه شهر واقع شده بود، داشتند.^۴ پس از اختلاف میان شاه شجاع و شاه محمود در سال ۷۶۳ ق، کارگزاران شاه شجاع اموال حاصل از ابرکوه را که به شاه محمود تعلق داشت، تصرف کردند و نزدیک بود نزاع خونین میان آنان درگیرد؛ اما به وساطت معین الدین معلم یزدی میان دو برادر پیمان صلح برقرار شد.^۵ خشم شاه محمود از این دست‌اندازی نشان می‌دهد عواید حاصل از ابرکوه چشمگیر بوده است. با وجود این شاه محمود که قصد داشت در اصفهان و ابرکوه حکومت مستقلی تشکیل دهد، یزد را به جای ابرکوه تصرف کرد و آن‌جا را به بهاءالدین قورچی سپرد و به اصفهان رفت و نام شجاع را از خطبه انداخت.^۶ برای مدتی پهلوان خرم ابرکوه را در اختیار داشت^۷ و سپس در دوره ملوک شبانکاره (حک: ۷۵۶-۷۴۸ ق) پهلوان مهذب خراسانی بر ابرکوه مسلط شد. سلطان زین العابدین مظفری

۱. معین الدین محمد معلم یزدی، مواهب الهی در تاریخ آل مظفر، به تصحیح و مقدمه سعید نفیسی (تهران: کتابخانه اقبال، ۱۳۲۶ ش)، ۳۸؛ محمود کتبی، تاریخ آل مظفر (تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۴ ش)، ۳۲.

۲. غیاث‌الدین خواندمیر، حبیب السیر (تهران: خیام، ۱۳۸۰ ش)، ۲۷۴/۳.

۳. عباس اقبال، تاریخ مغول از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیمور (تهران: امیر کبیر، ۱۳۸۸ ش)، ۴۲۴.

۴. سیدعلی آل داود، «آل مظفر» در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی (تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۴ ش)، ۱۴۰.

۵. کتبی، تاریخ آل مظفر، ۶۶.

۶. حسینقلی ستوده، تاریخ آل مظفر (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۵ ش)، ۱۳۷.

۷. خواندمیر، حبیب السیر، ۲۹۹/۳.

(حک: ۷۸۶-۷۸۹ق) در سال ۷۸۶ق بر آن شد تا ابرکوه را از پهلوان مهذب گرفته و به سلطان بایزید (ابویزید) (د. ۷۹۲ق) فرزند امیر مبارزالدین واگذار کند؛^۱ اما ایستادگی مردان جنگی ابرکوه مانع شد و بایزید شکست سختی خورد.^۲ ابرکوه از مراکز ضرب سکه در دوره آل مظفر به شمار می‌رفت و از دوره شاه شجاع (حک: ۷۵۹-۷۸۶ق) سکه‌هایی در دست است که در یکی از سکه‌ها عبارت «علی ولی‌الله» حک شده که از تداوم حضور شیعیان در ابرکوه نشان دارد.

سکه شماره ۱: این سکه ۲/۸۲ گرم وزن و ۲۰/۲ میلی‌متر قطر دارد. در روی سکه دو طرح هندسی شش‌ضلعی درون همدیگر قرار دارد که نیم دایره‌ای در زوایای خطوط رو به بیرون کشیده شده است. درون آن از بالا به پایین ابتدا یک نشان حکومتی شبیه نشان‌های سکه‌های ابوسعید وجود دارد و سپس نوشته‌ها به خط کوفی تزئینی حک شده است: «لا اله الا الله محمد رسول الله حقا». در حاشیه عبارت «عمر» و «علی ولی‌الله» را می‌توان خواند که در نوع خود جالب است زیرا پس از سکه ضرب الجایتو، سکه با شعار شیعی در ابرکوه ضرب نشده بود. در پشت سکه به‌رغم آسیب دیدگی‌های بسیار می‌توان طرحی هندسی هشت‌ضلعی را مشاهده کرد که درون آن به خط ثلث چنین نوشته شده است: «امیرالمؤمنین السلطان المطاع شاه شجاع خلد الله ملکه». محل ضرب در وسط سکه «ضرب ابرقوه» نقر شده است و چهار نشان حکومتی به‌صورت قرینه در دو سمت چپ و راست آن دیده می‌شود.

(مجموعه شخصی)

سکه شماره ۲: این سکه ۲/۸۲ گرم وزن و ۲۰/۲ میلی‌متر قطر دارد. با وجود آسیب دیدگی فراوان، طرح و نوشته‌ها را می‌توان دریافت. طراحی روی سکه با سکه پیشین یکی و نوشته مرکز سکه به خط کوفی تزئینی است: «لا اله الا الله محمد رسول الله حقا». در حاشیه سکه اسامی خلفای راشدین نوشته شده و

۱. کمال‌الدین عبدالرزاق سمرقندی، مطلع سعادین و مجمع بحرین، به‌کوشش عبدالحسین نوایی (تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۳ش)، ۵۶۷/۲.

۲. محمد بن خاوندشاه میرخواند، روضة الصفا فی سیره الانبیاء والملوک والخلفاء، به‌تصحیح جمشید کیانفر (تهران: اساطیر، ۱۳۸۵ش)، ۳۵۶/۷.

دایره‌ای اطراف آن را احاطه کرده است. بنابراین، با سکه پیشین از نظر شعائر مذهبی متفاوت است. نوشته‌های پشت سکه درون یک طرح با هشت قوس قرار دارد: «امیرالمؤمنین السلطان المطاع شاه شجاع خلد الله ملکه». در ابتدای نوشته‌های روی سکه یک نشان و درون نوشته‌های پشت سکه پنج نشان حکومتی دیده می‌شود که با دوره پیشین متفاوت است.

(مجموعه شخصی)

سکه شماره ۳: این سکه ۲/۸۲ گرم وزن و ۲۲/۲ میلی متر قطر دارد. در روی سکه مربعی درون دایره طراحی و نوشته‌ها به خط کوفی تزئینی است: «لا اله الا الله محمد رسول الله». در حاشیه اسامی خلفای راشدین به همراه القاب آن‌ها و عکس جهت حرکت عقربه‌های ساعت نقر شده است: «ابوبکر الصديق/ عمر الفاروق/ عثمان ذی النورین/ (علی المرتضی)». نوشته‌ها درون یک دایره بزرگ در پشت سکه نقر شده است: «امیرالمؤمنین و/ ضرب/ السلطان المطاع/ ابرقوه/ شاه شجاع خلد الله ملکه». در حاشیه نوشته‌ها و از سمت چپ به راست سال ضرب سکه آمده است: «سنة اثنی و سبعین و سبعمائه». [۷۷۲ق]. چهار نشان حکومتی نیز به صورت قرینه در پشت سکه نقر شده که با سکه پیشین متفاوت است.

(علاءالدینی، سکه‌های ایران: از انقراض ایلخانان مغول تا استیلای تیمور گورکان، ۱۳۴)

سکه شماره ۴: سکه‌ای از دوره زین العابدین مظفری (حک: ۷۸۶-۷۸۹ق) موجود است که ۱/۶۹ گرم وزن و ۲۰/۸ میلی متر قطر دارد. آسیب دیدگی طرح احتمالی روی سکه را از بین برده است. با وجود این، در مرکز نوشته‌ها از سمت راست به چپ چنین نوشته شده است: «زین العابدین خلد الله ملکه»، سپس از پایین به بالا مکان ضرب سکه آمده است: «ضرب ابرقوه». سال ضرب سکه در جهت حرکت عقربه‌های ساعت نقر شده است: «ثمان و ثمانین و سبعمائه». [۷۸۸ق]. در پشت سکه از بالا به پایین و به خط کوفی چنین نوشته شده است: «الله لا اله الا الله محمد [درون یک طرح لوزی] رسول الله». در حاشیه اسامی خلفای راشدین نقر شده است: «ابوبکر/عمر/عثمان/علی».

(علاءالدینی، سکه‌های ایران از انقراض ایلخانان مغول تا استیلای تیمور گورکان، ۱۶۰)

سکه شماره ۵: سکه‌ای از شاه منصور (حک: ۷۹۰-۷۹۵ق)، آخرین پادشاه آل مظفر در دست است که دقت لازم در ضرب ندارد. این سکه ۱/۰۴ گرم وزن و ۱۷/۴ میلی متر قطر دارد. بر روی سکه و درون طرحی مربع شکل، به خط کوفی تزئینی چنین نوشته شده است: «لا اله الا الله محمد رسول الله». دایره‌ای نوشته‌های مرکز سکه را دربرگرفته و در حاشیه اضلاع مربع، اسامی خلفای راشدین عکس جهت حرکت عقربه‌های ساعت نقر شده است: «ابوبکر/عمر/عثمان/علی». در پشت سکه و درون یک طرحی با هشت قوس، محل و سال ضرب سکه آمده است: «ضرب ابرقوه/۷۹۲». به دلیل آسیب دیدگی در حاشیه، فقط عبارت «منصور خلد الله ملکه» را می‌توان مشاهده کرد.

(علاءالدینی، سکه‌های ایران: از انقراض ایلخانان مغول تا استیلای تیمور گورکان، ۱۶۲)

سکه‌های ضرب ابرکوه در دوره تیموریان (حک: ۸۰۷-۹۱۳ق)

پهلوان مهذب هنگام یورش تیمور به فارس در ۷۹۰ق به استقبال وی رفت و از همین رو بر منصب خود باقی ماند؛^۱ اما طمع شاه یحیی به ابرکوه سبب شد تا بار دیگر این شهر را در اختیار بگیرد.^۲ اصرار شاه یحیی برای در اختیار داشتن ابرکوه و همچنین تلاش شاه منصور (واپسین پادشاه آل مظفر) برای تصرف شهر نشان از اهمیت آن دارد. برای مدتی لآلم قوچین به عنوان داروغه از طرف امیر تیمور در ابرکوه فعالیت داشت.^۳ پس از مرگ تیمور در ۸۰۷ق، امیر چخماخ و سپس عبدالله پروانچی از طرف سلطان محمود حاکم شیراز اداره ابرکوه را در دست داشتند.^۴

پول رایج تیموریان در تمام دوره حکومت‌شان، بر اساس نظام پولی تک فلزی از سکه‌های نقره بود. روی بیش تر سکه‌های تیموریان، شهادتین با نام‌ها و القاب خلفای راشدین حک شده است؛ با وجود این، اگر ضراب‌خانه‌های سه امیر مسالمت جو (ابوسعید، حسین بایقرا و ابوالقاسم بابر) در نواحی شیعی مذهب قرار داشت، شهادتین و شهادت بر ولایت حضرت علی یا اسامی دوازده امام (ع) را بر سکه‌ها نقش می‌کردند. معمولاً نام ضراب‌خانه در قابی در وسط روی سکه نقش می‌شد. پشت سکه نام یا القاب امیران و به دنبال آن جمله‌ای دعایی و غالباً اسامی ضرابخانه‌ها و تاریخ انتشار سکه نوشته می‌شد.^۵ در دوران تیمور و جانشینان او نیز همچنان دارالضرب طائوس (ابرقوه) فعال بود.

سکه‌های تیمور گورکانی (حک: ۷۷۱-۸۰۷ق)

سکه شماره ۱: سکه ۶ گرم وزن و ۲۶ میلی‌متر قطر دارد. طرح پشت و روی سکه نسبت به دوره‌های پیشین تغییر کرده است؛ به این صورت که دیگر از نقوش هندسی و چندضلعی خبری نیست. در پشت سکه به ترتیب از بالا به پایین چنین نوشته شده است: «السلطان محمود خان/ ضرب ابرقوه/ الامیر تیمور گورکان». عنوان معمول بر روی سکه‌های این دوره «السلطان الاعظم» بود؛ اما تیمور بر روی مسکوکاتش هرگز عنوانی بالاتر از امیر یا امیرالمعظم ننوشت.^۶ دو نشان حکومتی نیز در پشت سکه تکرار شده است؛ اما نوشته‌های حاشیه روی سکه قابل خواندن نیست. نوشته‌ها به خط ثلث در روی سکه درون یک دایره بزرگ قرار دارند: «لا اله الا الله/ فی شهر سنة ثمانمائه/ محمد رسول الله». در دو طرف نوشته‌ها، دو نشان

۱. احمد بن حسین کاتب یزدی، تاریخ جدید یزد، به کوشش ایرج افشار (تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۶ش)، ۵۹۸/۱؛ محمدیوسف واله اصفهانی، خلد

برین: تاریخ تیموریان و ترکمانان، به کوشش میرهاشم محدث (تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۹ش)، ۱۸۸.

۲. کتبی، تاریخ آل مظفر، ۱۲۴.

۳. کاتب یزدی، تاریخ جدید یزد، ۷۲۰/۱.

۴. حافظ ابرو، زبدة التواریخ (تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰ش)، ۴۶۳.

۵. سیدجمال ترابی طباطبایی، سکه‌های ایلخانی و تیموری (تبریز: اداره کل موزه‌ها، ۱۳۴۷ش)، ۱۲۷.

۶. رضوان احمدی پیام و شهناز احمدی پیام، «نمایش باورهای شیعی بر سکه‌های دوره تیموری»، پژوهش‌نامه تمدن ایرانی، سال اول، ش ۱ (پاییز ۱۳۹۷): ۳۶.

حکومتی متفاوت با دوره‌های پیشین نقر شده است. در حاشیه اسامی خلفای راشدین به همراه القاب آن‌ها نقر شده است: «ابوبکر الصدیق/ عمر الفاروق/ عثمان ذی النورین/ علی المرتضی».

(مجموعه شخصی)

سکه شماره ۲: این سکه ۶/۱۴ گرم وزن و ۲۸/۴ میلی متر قطر دارد. نوشته‌های پشت سکه به خط کوفی تزئینی درون یک دایره قرار دارند: «لا اله الا الله محمد رسول الله ضرب مدينة طواس». حاشیه سکه به دلیل آسیب دیدگی قابل خواندن نیست. در روی سکه نیز نوشته‌ها درون یک دایره قرار گرفته‌اند و به ترتیب از بالا به پایین عبارت‌اند از: «سلطان اعظم محمودخان امیر اعظم تیمورگورکان ولی عهد زمان محمد سلطان خلد ملکهم». حاشیه روی سکه آسیب دیدگی دارد و فقط عبارت «سنة اربع» را می‌توان خواند.

(علاءالدینی، سکه‌های ایران دوره گورکانیان، ۲۴)

سکه شماره ۳: طرح و نوشته‌های پشت و روی این سکه در مقایسه با سکه دیگری که بر آن «ضرب ابرقوه» نوشته شده متفاوت است؛ زیرا سال ضرب سکه بر آن نقر شده است. این سکه ضرب سال ۷۹۷ق است؛ ۶/۲۰ گرم وزن و ۲۷/۶ میلی متر قطر دارد. نوشته‌های روی سکه به خط کوفی معقلی درون یک دایره

بزرگ و تقریباً در مرکز سکه نقره شده و چیش جالبی دارند: «لا اله الا الله/ [به خط ثلث] ضرب ابرقوه/ محمد رسول الله». در حاشیه اسامی خلفای راشدین در مسیر جهت عقربه‌های ساعت حک شده که اسامی «ابوبکر» و «عمر» را می‌توان خواند. نوشته‌ها به خط ثلث در پشت سکه درون یک مربع قرار دارند: «سلطان محمودخان امیر تیمور گورکان خلدالله ملکه». در حاشیه سکه سال ضرب آمده است: «فی شهر/ سنة سبع/ و تسعين/ و سبعمائه» [۷۹۷ق].

(علاءالدینی، سکه‌های ایران دوره گورکانیان، ۴۷)

سکه شماره ۴: این سکه در سال ۸۰۰ق ضرب شده و ۶/۱۸ گرم وزن و ۲۸/۲ میلی متر قطر دارد. عنوان محل ضرب «ضرب مدینه طاوس» است و از نظر طرح و نوشته با سکه دیگر که «ضرب ابرقوه» دارد، یکسان است. در روی سکه به ترتیب از بالا به پایین چنین نوشته شده است: «لا اله الا الله/ فی شهر ثمانمائه/ محمد رسول الله». در دو سمت نوشته‌ها دو نشان حکومتی نقر شده و اسامی خلفای راشدین برخلاف جهت حرکت عقربه‌های ساعت در حاشیه آمده است: «ابوبکر الصدیق/ عمر الفاروق/ عثمان ذی النورین/ علی المرتضی». در پشت سکه و درون دایره به ترتیب از بالا به پایین چنین نوشته شده است: «السلطان محمودخان المدینه الطاوس امیر تیمور گورکان». در حاشیه سکه چنین نوشته شده است: «فی شهر سنة ثمانمائه». دو نشان حکومتی نیز در دو سمت نوشته‌ها نقر شده است.

(علاءالدینی، سکه‌های ایران دوره گورکانیان، ۲۴)

سکه‌های شاهرخ گورکانی (حک: ۸۰۷-۸۵۰ق)

سکه شماره ۱: این سکه شاهرخ مربوط به اوایل حکومت وی است و ۴/۵ گرم وزن و ۲۰ میلی متر قطر دارد. نوشته‌ها در روی سکه و درون مربع مرکزی به خط کوفی تزئینی است: «لا اله الا الله محمد رسول الله». دایره‌ای اطراف مربع را دربر گرفته و در حاشیه‌ها اسامی خلفای راشدین در جهت حرکت عقربه‌های ساعت نقر شده است: «ابوبکر/ عمر/ عثمان/ علی». در نهایت، دایره‌ای متشکل از نقطه‌چین‌های تزئینی، مربع و دایره مرکز را احاطه کرده است. در پشت سکه و درون یک دایره بزرگ به خط ثلث چنین حک شده است: «السلطان الاعظم/ ضرب/ معین الدین شاه رخ/ ابرقوه/ خلدالله ملکه و سلطان». در حاشیه سمت راست نوشته‌ها، سال ضرب سکه نقر شده است: «(۸۰۸)».

(مجموعه شخصی)

سکه شماره ۲: این سکه ۴/۷۱ گرم وزن و ۲۱ میلی متر قطر دارد. نوشته‌های روی سکه درون مربع به خط کوفی تزئینی است: «لا اله الا الله». در مقایسه با سکه پیشین، تفاوت‌های زیادی در جزئیات نوشته‌ها وجود دارد؛ از جمله این که حروف در مقایسه با سکه پیشین نازک‌تر و جای نقطه‌ای که بر روی «اله» قرار دارد در دو سکه تغییر کرده است. در اطراف مربع نیز قوس‌هایی نوک تیز قرار داده شده و درون آن‌ها اسامی خلفای راشدین عکس جهت حرکت عقربه‌های ساعت نوشته شده است: «ابوبکر/ عمر/ عثمان/ علی». طرح مرکزی درون یک دایره و در نهایت دایره‌ای تزئینی متشکل از نقطه‌چین‌های محدود قرار دارد. نوشته‌های پشت سکه به خط ثلث است: «السلطان الاعظم شاه رخ بهادر خلد الله ملکه و سلطان/ ابرقوه». «(۸۲۶)».

(مجموعه شخصی)

سکه‌های شماره ۳: طرح روی سکه‌ها نسبت به دوره قبل تغییر کرده است و مانند سکه‌های شاه شجاع، نوشته‌ها به خط کوفی تزئینی درون یک مربع قرار دارد: «لا اله الا الله محمد رسول الله». در حاشیه و در چهار ضلع مربع، اسامی خلفای راشدین بدون القاب و در جهت عکس حرکت عقربه‌های ساعت نقر شده است: «ابوبکر/ عمر/ عثمان/ علی». نوشته‌های پشت سکه درون یک شمسه با یک دایره بزرگ احاطه شده‌اند و مهم‌ترین تغییر این است که سال ساخت سکه را به عدد نوشته‌اند: «سلطان الاعظم شاهرخ بهادر خلدالله ملکه و سلطانه ابرقوه ۸۲۹». سکه سمت چپ ۴/۱۸ گرم وزن و ۲۴ میلی‌متر قطر و سکه سمت راست ۱/۱۵ گرم وزن و ۱۸ میلی‌متر قطر دارد.

(مجموعه شخصی)

سکه‌های بابر (حک: ۸۵۱-۸۶۱ق)

ابوالقاسم میرزا بابر (۸۲۵-۸۶۱ق)، فرزند بایسنقر میرزا و نواده شاهرخ تیموری که از ۸۵۱ق تا هنگام مرگ، در مازندران، خراسان و اندک زمانی در فارس و عراق عجم فرمان راند.^۱ او به فرهنگ دوستی و هنرپروری شهرت داشت.^۲ به نوشته تاکستن، سکه‌های سه تن از امرای بنام تیموری یعنی ابوالقاسم بابر، ابوسعید و سلطان حسین بایقرا در شهرهای شیعه‌نشین به جای خلفای راشدین به نام ائمه شیعی منقوش است.^۳ بررسی دو سکه از دوره بابر ضرب ابرقوه نشان می‌دهد که طرح کلی پشت و روی سکه‌ها با سکه‌های دوره تیمور ضرب ابرقوه شباهت دارند؛ اما تغییراتی در نوشته‌ها دیده می‌شود؛ از جمله این که نوشته‌ها به عربی است و عبارت «علی ولی الله» افزوده شده است.

سکه شماره ۱: این سکه ۶ گرم وزن و ۲۵ میلی‌متر قطر دارد. طرح روی سکه با دوره پیشین یکی است: مربعی در مرکز قرار گرفته و درون آن به خط کوفی تزئینی و البته در ابعادی کوچک‌تر از دوره پیشین چنین نوشته شده است: «لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله». در حاشیه سکه و در اضلاع چهارگانه مربع، اسامی خلفای راشدین نقر شده است. با این تفاوت که این بار نام علی در بالای نوشته‌ها قرار گرفته و

۱. معین‌الدین محمد اسفزاری، *روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات*، به تصحیح محمد اسحاق کلکته: دریا سری، ۱۹۶۱، ۱۸۹/۲.

۲. سید محمد سیدی، «ابوالقاسم بابر» در *دایرة المعارف بزرگ اسلامی* (تهران: مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷ش)، ۱۶.

۳. تاکستن و دیگران، *تیموریان*، ترجمه یعقوب آژند (تهران: مولى، ۱۳۸۴ش)، ۷۱.

اسامی دیگر مانند دوره پیشین برخلاف جهت حرکت عقربه‌های ساعت حک شده است. نوشته‌ها در پشت سکه درون یک دایره بزرگ قرار دارند: «السلطان ابوالقاسم بابر خلد الله ملكه فی ابرقوه». در انتها سال ضرب سکه آمده است: «سنة ۸۵۶».

(مجموعه شخصی)

سکه شماره ۲: این سکه ۶ گرم وزن و ۲۵ میلی متر قطر دارد. نوشته‌ها درون یک مربع قرار دارند: «لا اله الا الله محمد رسول الله على ولي الله». در حاشیه اسامی خلفای راشدین مانند سکه پیشین نقر شده است: «ابوبکر/ عمر/ عثمان/ علی». نوشته‌ها در پشت سکه درون یک دایره بزرگ در مرکز قرار دارند: «السلطان الاعظم ابوالقاسم بابر بهادرخان خلد الله ملكه و سلطانه فی ابرقوه». در معرفی بابر از اصطلاحات جدید «الاعظم»، «بهادرخان» و «سلطانه» استفاده شده است.

(مجموعه شخصی)

سکه سلطان یعقوب آق قویونلو (حک: ۸۸۳-۸۹۶ق)

آق قویونلوها (حک: ۸۷۲-۹۰۸ق) یا بایندرین سلسله‌ای از ترکمن‌های سنی حاکم بر قسمت‌هایی از قفقاز، شرق ترکیه و شمال ایران^۱ که با وجود سنی بودن، دو نوع سکه داشتند. سکه‌های مرسوم و رایج آن‌ها که نام پادشاهان سلسله را به همراه القاب در روی سکه و در پشت آن نام خلفای راشدین را نقر می‌کردند؛ اما در برخی از سکه‌ها، شعارهای شیعی دیده می‌شود.^۲ با وجود این، سکه ضرب سلطان یعقوب آق قویونلو (حک: ۸۸۳-۸۹۶ق) دایمی شاه اسماعیل در ابرقوه از نوع سکه‌های مرسوم و عادی این سلسله به شمار می‌رود.

این سکه با طراحی متفاوت از دوره‌های پیشین، ۱/۱۵ گرم وزن و ۱۵ میلی‌متر قطر دارد. در روی سکه مربعی کوچک در مرکز قرار دارد که مربع دیگر آن را در برگرفته و در انتها دایره‌ای هر دو را احاطه کرده است. محل ضرب، درون مربع کوچک مرکز سکه آمده است: «ضرب ابرقوه». در مربع بزرگ چنین ضرب شده است: «لا اله الا الله محمد رسول الله». حاشیه روی سکه قابل خواندن نیست. در طراحی پشت سکه چندان دقت نشده و نوشته‌ها تمام سطح را پوشانده است: «السلطان الاعظم ابوالمظفر سلطان یعقوب خلدالله ملکه». در حاشیه اسامی خلفای راشدین آمده است: «ابوبکر/ عمر/ عثمان/ علی».

(منبع: مجموعه شخصی)

۱. رضا رضازاده لنگرودی، «آق قویونلو» در *دائرة المعارف بزرگ اسلامی* (تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۳ش)، ۵۰۲.

۲. سرافراز و آوزمانی، *سکه‌های ایران*، ۲۳۹.

سکه‌های ضرب ابرکوه در دوره صفویه (حک: ۹۰۷-۱۱۳۵ق)

هم‌زمان با آغاز صفویه، شخصی به نام محمد کرّه (کرّهی) ابرکوه را در اختیار داشت. شیخ علی، حاکم یزد، با اعلان استقلال ابرکوه مخالفت کرد و در سال ۹۰۸ق با نیروی فراوان به ابرکوه لشکر کشید؛ اما در نبرد با سپاهیان محمد کرّه کشته شد.^۱ شاه اسماعیل صفوی در همین سال محمد را به‌عنوان حاکم ابرکوه ابقا کرد.^۲ به دنبال قتل شعیب آقا، داروغه یزد به دست سلطان احمد سارویی در ۹۱۰ق، «محمد کرّه از ابرقوه ایلغار کرده نیمه شبی خود را به شهر یزد داخل گردانید سلطان احمد را به قتل رسانید و شهر را مضبوط ساخته رایت استقلال و سرداری برافراشت».^۳ این بلندپروازی حاکم ابرکوه سبب شد تا شاه اسماعیل صفوی در تیرماه سال ۹۱۰ق در حالی که هوا نیز بسیار گرم بود به یزد لشکرکشی کند. سرانجام محمد کرّه را دستگیر و در قفس کردند و در نهایت در میدان اصفهان سوزاندند.^۴

در دوران صفویه بسیاری از نقاط ایران آبادی و رونق را تجربه کرد؛ اما ابرکوه از جمله مناطقی بود که از رونق و آبادانی فاصله گرفت. این موضوع را می‌توان در نزدیکی به اصفهان پایتخت پرونق صفوی جستجو کرد؛ زیرا این امر سبب شد تا بسیاری از بازرگانان، بزرگان و ادبای ابرکوه مسیر اصفهان را در پیش گیرند. همچنین مسیرهای تجاری از ابرکوه دور شد و «عدم امنیتی که در نیمه دوم قرن چهاردهم میلادی/هشتم هجری برای مسافرت به وجود آمد، ابرقوه مرتب رو به انحطاط رفت».^۵ در نهایت شهری کوچک در کویر باقی ماند. شاید بتوان پایان رونق اقتصادی دوران طلایی ابرکوه را هم زمان با ضرب آخرین سکه در دوران شاه اسماعیل اول صفویه در این شهر دانست. سکه‌های این دوره ابرکوه نسبتاً کمیاب است.

سکه‌های شاه اسماعیل صفوی (حک: ۹۰۷-۹۳۰ق)

در آغاز سلسله صفویه در ایران، ضرب مسکوکات مانند گذشته و با طرح‌ها و عبارت‌های سکه‌های پیش از خود یعنی تیموریان، آق‌قویونلوها و قراقویونلوها مشابهت داشت و خط استفاده شده روی آن‌ها، خط ثلث بود و تفاوت اصلی در آوردن شهادتین با نام حضرت علی (ع) بر پشت سکه‌ها و آوردن نام دوازده امام و برخی ادعیه شیعی بر سکه‌ها بود.^۶

۱. حسن بیگ روملو، *احسن التواریخ*، به تصحیح عبدالحسین نوائی (تهران: چاپخانه حیدری، ۱۳۵۷ش)، ۹۶/۱.

۲. محمدقاسم قاسمی حسینی گنابادی، *شاه اسماعیل نامه*، به تقدیم، تصحیح و تحشیه جعفر شجاع کیهانی (تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۷ش)، ۷۳.

۳. ناشناس، *عالم آرای شاه اسماعیل*، به کوشش اصغر منتظرصاحب (تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۴ش)، ۱۳۳.

۴. روملو، *احسن التواریخ*، ۱۱۱-۱۱۳/۱.

۵. دونالد ویلبر، *معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان*، ترجمه عبدالله فریار (تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۶۵ش)، ۱۰۱.

۶. فرزانه قاینی، *سکه‌های صفویه (سکه شناسی)* (تهران: پازینه، ۱۳۸۰ش)، ۴۵.

سکه شماره ۱: این سکه طلا ۴/۶ گرم وزن و ۲۱ میلی متر قطر دارد. بر روی سکه و درون یک طرح هندسی چنین نوشته شده است: «لا اله الا الله/ محمد رسول الله/ علی ولی الله». در حاشیه اسامی دوازده امام آمده است. در روی دیگر سکه و در مرکز از بالا به پایین به ترتیب چنین نقر شده است: «ابرقوه/ ضرب سنة ۹۲۸». در حاشیه چنین نوشته ضرب شده است: «السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر سلطان اسماعیل بهادرخان الصفوی الحسینی خلد الله ملکه».

(منبع: مجموعه شخصی)

دو سکه نقره نیز از دوره شاه اسماعیل ضرب ابرقوه موجود است که ۷/۶ گرم وزن و ۲۱ میلی متر قطر دارند. نوشته‌ها به خط ثلث در روی سکه درون طرحی مربع شکل قرار دارند: «لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله». در حاشیه اسامی دوازده امام ضرب شده که در یکی از سکه‌ها «جعفر» و «موسی» را می‌توان خواند. در انتها دایره‌ای نوشته‌ها را احاطه کرده است. در پشت سکه‌ها و درون یک شمسه شش ضلعی عبارت «ضرب ابرقوه» و «سنة ۹۲۸» آمده است. در حاشیه و به خط ثلث چنین نوشته شده است: «السلطان العادل الكامل الغازی ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادرخان خلد الله ملکه».

(مجموعه شخصی)

فلوس ضرب طاوس: پول مسی دوره صفویه قازبیک و فلوس نام داشت. از این دوره کلمه فلوس بر روی سکه‌های مسی نقر می‌شد. در یک طرف فلوس شیر و خورشید و در طرف دیگر، تاریخ و محل ضرب نقش می‌شد و در کنار آن تصاویری از حیوانات مختلف مانند غزال، گربه، مار و شیر نیز حک می‌شد.^۱ فلوس موجود ۲/۶۸ گرم وزن و ۲۰ میلی‌متر قطر دارد. می‌توان در یک طرف بخشی از کلمه طاوس را مشاهده کرد و در طرف دیگر نیز بخشی از کلمه فلوس دیده می‌شود؛ اما به دلیل آسیب دیدگی‌های بسیار، بخش‌های دیگر آن قابل خواندن نیست.

(مجموعه شخصی)

نتیجه

موقعیت جغرافیایی ابرکوه در دوره مورد مطالعه به گونه‌ای بود که بر سر راه‌های ارتباطی عراق عجم به خلیج فارس و مسیر یزد به فارس قرار داشت و راه تابستانی فارس به اصفهان و یزد نیز از آنجا عبور می‌کرد. شهرت و ثروت طاوس الحرمین این امکان را برای دراویش فراهم ساخت تا ضرب‌خانه‌ای در ابرکوه بسازند و وجود هم‌زمان دو عنوان «طاوس» و «ابرقوه» بر سکه‌های غازان، الجایتو و ابوسعید شاهدی بر این مدعا است. به نظر می‌رسد در دوره آل مظفر، از قدرت دراویش کاسته و فقط عنوان «ابرقوه» بر سکه‌ها نقر شده است؛ اما در دوره تیمور طاوس بر سکه‌ها به صورت «مدینه طاوس» ضرب شد. بررسی‌ها نشان می‌دهد در ضرب سکه در این دارالضرب از سیاست‌های کلان حاکمیت پیروی شده است؛ اما گاهی حاکمان سلسله‌های محلی، بر اساس شیوه خاص خود به ضرب سکه در این شهر می‌پرداختند. اگرچه در ضرب سکه‌ها دقت دیده نمی‌شود، در طراحی سکه‌ها تنوع وجود دارد؛ زیرا علاوه بر دایره، مربع و لوزی از نقوش

۱. فرزاد فیضی و دیگران، «تاثیر باورها و آموزه‌های شیعی بر تزئینات سکه‌های دوره صفوی»، جندی‌شاپور، سال دوم، ش ۸ (زمستان ۱۳۹۵):

هندسی پنج، شش، هفت و هشت ضلعی استفاده شده است. خطوط عربی و فارسی روی سکه‌ها در ابتدا کوفی ساده بود؛ اما در ادامه، انواع کوفی تزئینی و ثلث جای آن را گرفت. نوشته‌ها غالباً به زبان عربی، فارسی و اویغوری است. البته در مواردی زبان چینی نیز دیده می‌شود. تک فلزی نبودن دارالضرب طائوس و این که علاوه بر سکه، فلوس (سکه‌های مسی) نیز در آن ضرب می‌شده از ویژگی‌های مهم آن به شمار می‌رفت. ضرب سکه در دارالضرب طائوس در دوره شاه اسماعیل اول صفوی نشان می‌دهد که تا این دوره همچنان فعالیت در آن ادامه داشته است؛ اما تاکنون سکه‌هایی از دوره‌های بعدی به دست نیامده است. بنابراین، می‌توان گفت برآمدن صفویه که به تدریج سبب از بین رفتن درویش و فرقه‌های صوفیه شد، فعالیت درویش ابرکوه و دارالضرب آن جا را تحت الشعاع قرار داده و دارالضرب طائوس را از صفحه روزگار محو کرده است.

منابع

- ابن حوقل، ابوالقاسم. *صورة الارض*. بیروت: دارصادر، ۱۹۳۸.
- ابن فقیه، احمد بن محمد. *البلدان*. با تحقیق یوسف الهادی. بیروت، عالم الکتب، ۱۴۱۶ق.
- احمدی پیام، رضوان و شهنواز احمدی پیام. «نمایش باورهای شیعی بر سکه‌های دوره تیموری». *پژوهش‌نامه تمدن ایرانی*، سال اول، ش ۱ (پاییز ۱۳۹۷): ۵۳-۲۳.
- اسفزاری، معین‌الدین محمد. *روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات*. به تصحیح محمد اسحاق کلکته: دریا سری، ۱۹۶۱.
- اسمیت، جان ماسون. «نظام پولی دوره ایلخانان»، *تاریخ اجتماعی - اقتصادی ایران در دوره مغول*، ترجمه یعقوب آژند. تهران: اطلاعات، ۱۳۶۶ش.
- اشپولر، برتولد. *تاریخ مغول در ایران*. ترجمه محمود میرآفتاب. تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۶۸ش.
- اقبال، عباس. *تاریخ مغول از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیمور*. تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۸ش.
- آل داود، سید علی. «ابواسحاق اینجو». در *دائرة المعارف بزرگ اسلامی*، ۱۶۱-۱۶۵. تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۸ش.
- آل داود، سید علی. «آل مظفر». در *دائرة المعارف بزرگ اسلامی*، ۱۵۳-۱۴۰. تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۴ش.
- بته‌کن، علی. «آبش خاتون». در *دائرة المعارف بزرگ اسلامی*، ۵۷۵. تهران: مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷ش.
- تاکستن و دیگران. *تیموریان*. ترجمه یعقوب آژند. تهران: مولی، ۱۳۸۴ش.

- ترابی طباطبایی، سید جمال. «رسم الخط اویغوری و سیری در سکه شناسی». موزه آذربایجان، ش ۶ (۱۳۵۱ش): ۴۷-۸.
- ترابی طباطبایی، سید جمال. سکه‌های ایلخانی و تیموری. تبریز: اداره کل موزه‌ها، ۱۳۴۷ش.
- جامی، نورالدین عبدالرحمن. *نقحات الانس من حضرات القدس*. به تصحیح مولوی غلام عیسی و ویلیام ناسولیس و عبدالحمید مولوی، هند: کلکته، مطبعه لیس، بی تا.
- حافظ ابرو. *زبدة التواریخ*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰ش.
- خواندمیر، غیاث الدین. *تاریخ حبیب السیر*. تهران: خیام، ۱۳۸۰ش.
- رضازاده لنگرودی، رضا. «آق قویونلو». در *دایرة المعارف بزرگ اسلامی*، ۵۱۶-۵۰۲. تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۳ش.
- رضایی باغبیدی، حسن. *سکه‌های ایران در دوره اسلامی از آغاز تا برآمدن سلجوقیان*. تهران: سمت، ۱۳۹۳ش.
- رفیعی علامرودشتی، علی، «ابرقو». در *دایرة المعارف بزرگ اسلامی*، ۵۶۲-۵۵۹. تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۴ش.
- روملو، حسن بیگ. *احسن التواریخ*. به تصحیح عبدالحسین نوانی. تهران: چاپخانه حیدری، ۱۳۵۷ش.
- زارع ابرقویی، احمد. «ضرورت مرمت کتیبه سردر ورودی مسجد بیرون ابرکوه». *چیده‌مان*، سال چهارم، ش ۱۰ (تابستان ۱۳۹۴): ۸۷-۸۵.
- ستوده، حسینی. *تاریخ آل مظفر*. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۵ش.
- سرافراز، علی اکبر و فریدون آورزمانی. *سکه‌های ایران*. تهران: سمت، ۱۳۸۰ش.
- سرافرازی، عباس، «گرایش‌های سیاسی - مذهبی ایلخانان براساس مسکوکات ایلخانی ۶۵۱-۷۵۶ق». *پژوهش‌های تاریخی*، شماره پیاپی ۵، شماره ۱ (بهار ۱۳۸۹): ۶۶-۴۷.
- سمرقندی، کمال الدین عبدالرزاق. *مطلع سعدین و مجمع بحرین*. به تحقیق عبدالحسین نوانی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۳ش.
- سیدی، سید محمد. «ابوالقاسم بابر». در *دایرة المعارف بزرگ اسلامی*، ۱۷-۱۵. تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷ش.
- شرفی، محبوبه. «نظام ضرب سکه و مبادلات پولی در عصر ایلخانی». *پژوهش‌های تاریخ ایران و اسلام*، شماره ۱۹ (پاییز و زمستان، ۱۳۹۵): ۱۴۴-۱۲۱.
- شریعت زاده، سید علی اصغر. *سکه‌های ایران زمین؛ مجموعه سکه‌های موسسه کتابخانه و موزه ملی ملک از دوره هخامنشی تا پایان دوره پهلوی*. تهران: پازینه، ۱۳۹۰ش.
- عقیلی، عبدالله. *دارالضرب‌های ایران در دوره اسلامی*. تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار یزدی، ۱۳۷۷ش.
- علا الدینی، بهرام. *سکه‌های ایران دوره گورکانیان (تیموریان)*. تهران: ناشر پازینه ۱۳۹۷ش.

- علا الدینی، بهرام. سکه‌های ایران دوره ایلخانان مغول. تهران: برگ نگار، ۱۳۹۷ ش.
- علا الدینی، بهرام. سکه‌های ایران دوره ایلخانان مغول. تهران: برگ نگار، ۱۳۹۷ ش.
- علا الدینی، بهرام. سکه‌های ایران: از انقراض ایلخانان مغول تا استیلای تیمور گورکان. تهران: برگ نگار، ۱۳۹۶ ش.
- علوی نیا ابرقویی، سید علی. تاریخچه آل طباطبای و شرح سادات ابرکوه. یزد: اندیشمندان یزد، ۱۳۹۲ ش.
- علیزاده مقدم، حمیدرضا. پژوهشی در سکه‌های الجایتو: هشتمین ایلخان مغول. تهران: پازینه، ۱۳۸۸ ش.
- فیضی، فرزاد و دیگران. «تاثیر باورها و آموزه‌های شیعی بر تزئینات سکه‌های دوره صفوی». *جندلی‌شاپور*، سال دوم، ش ۸ (زمستان ۱۳۹۵): ۱۳-۲۳.
- قاسمی حسینی گنابادی، محمدقاسم. *شاه اسماعیل نامه*. به تقدیم، تصحیح و تحشیه جعفر شجاع کیهانی. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۷ ش.
- قائینی، فرزانه. سکه‌های صفویه (سکه شناسی). تهران: انتشارات پازینه، ۱۳۸۰ ش.
- قوجانی عبدالله. بررسی کتیبه‌های بناهای یزد. تهران: پژوهشکده زبان و گویش، ۱۳۸۳ ش.
- قیصری، ابراهیم. «فرهنگواره القاب و عناوین بزرگان و مشایخ صوفیه»، *جستارهای ادبی*، ش ۶۵ (بهار ۱۳۶۳): ۵۹۷-۶۴۲.
- کاتب یزدی، احمد بن حسین. *تاریخ جدید یزد*. به کوشش ایرج افشار. تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۶ ش.
- کتبی، محمود. *تاریخ آل مظفر*. تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۴ ش.
- کریمی، امیرحسین. «بازخوانی اسناد تاریخی پیرامون سر در نظام الملکی ابرکوه». *هنر و معماری: پژوهش هنر دانشگاه هنر اصفهان*، سال دوم، ش ۴ (پاییز و زمستان ۱۳۹۱): ۴۵-۶۰.
- گدار، آندره. *آثار ایران*. ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۱ ش.
- مدرس زاده ابرقویی، سید علی. *شناخت ابرقوه و قدمت آن*. اصفهان: خدمات فرهنگی جهاد دانشگاهی، ۱۳۷۷ ش.
- مستوفی، حمدالله. *نزهة القلوب*. به کوشش محمد دبیرسیاقی. قزوین: حدیث امروز، ۱۳۸۱ ش.
- معلم یزدی، معین الدین محمد. *مواهب الهی در تاریخ آل مظفر*. به تصحیح و مقدمه سعید نفیسی، تهران: کتابخانه اقبال، ۱۳۲۶ ش.
- مؤلف ناشناس. *عالم آرای شاه اسماعیل*. به تحقیق اصغر منتظر صاحب، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۴ ش.
- میرخواند، محمد بن خاوند شاه. *روضه الصفا فی سیره الانبیاء والملوک والخلفاء*. به تصحیح جمشید کیانفر، تهران: اساطیر، ۱۳۸۵ ش.
- همدانی، رشید الدین فضل الله. *تاریخ مبارک غازی*. به تحقیق کارلیان، هرتفرد: استفن اوستین، ۱۹۴۰.
- واله اصفهانی قزوینی، محمدیوسف. *خلد برین: تاریخ تیموریان و ترکمانان*. به کوشش میرهاشم محدث، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۹ ش.
- وثیق، منصوره. *سیر دینار در تاریخ پولی ایران*. تهران: ستوده، ۱۳۸۷ ش.

ویلبر، دونالد. معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان. ترجمه عبدالله فریار. تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۶۵ ش.
یاراحمدی، مهدی. «سکه‌های دوره مغول». رشد آموزش تاریخ، ش ۳۸ (بهار ۱۳۸۹): ۳۹-۴۲.

Blair, Sheila S. "the coins of the later ilkhanids: mint organization, regionalization, and urbanism", *Museum Notes*, vol.27 (American Numismatic Society, 1982): 221-230.

Diler, Ömer. *Ilkhans: Coinage of the Persian Mongols*. Istanbul: Turkuvaz Kitapçılık Yayıncılık Limited Şirketi, 2006.

